

Tormod Torfæus og det fantastiske i sagalitteraturen

Jon Gunnar Jørgensen
(Universitetet i Oslo)

1. Om Torfæus

La meg først presentere hovedpersonen for dette foredraget, Þormóður Torfason. Han var født på Island 1636 og vokste opp på Engey, like utafor havna i Reykjavík. Etter skolegang i Skálholt reiste han til København for å studere. Som skikken var latiniserte han sitt patronym og ble Torfæus. Han fullførte teologistudiet (attestats) i 1657 og reiste så hjem til Island for en vinter. Men allerede året etter vendte han tilbake til Danmark, der han snart (1660) fikk en attraktiv stilling som kongelig oversetter av islandske skrifter. Som kongens sagaspesialist reiste han i 1662 i kongelig ærend til Island for å samle håndskrifter. Resultatet ble meget godt, ikke minst takket være hans gamle beskytter biskop Brynjolv Sveinsson som bl.a. sendte med ham Cod. reg. av begge eddaene.

I kongens tjeneste gjorde Torfæus et betydelig oversettelsesarbeid. Likevel tok livet ved hoffet av uklare grunner slutt i 1664, og Tormod fikk en stilling som kammerer, en slags amtmann, i Stavanger. Han har nok ikke vært fornøyd med dette, for han søkte snart om å få gjenopppta sine historiske sysler og begynne å arbeide med Norges historie. Det fikk han i 1667, men da kong Fredrik 3. døde tre år senere, ble denne avtalen ikke fornyet. Av stor betydning for hans framtid var det også at Torfæus i 1665 giftet seg med Anna Hansdatter. Hun var enke og må ha vært ganske velstående, for hun hadde gård og grunn på Stangeland, der de bosatte seg, og der Torfæus levde resten av sitt lange liv.

Etter en dramatisk hendelse i 1671 måtte Torfæus ligge lavt i terrenget i noen år. Han hadde vært en tur på Island for å ordne noen arvesaker etter sin far. På vei tilbake strandet skipet ved Skagen, men mannskap og passasjerer fikk reddet seg i land. På sjøveien derfra til København måtte skipet søke nødhavn i Samsø, der Torfæus tok inn på et verthus. Han havnet i konflikt med en annen gjest, og det endte med at Torfæus stakk kården sin i mannen. For dette drapet fikk Torfæus en dødsdom, men siden det visstnok var gjort i selvforsvar, ble han benådet.

Etter å ha levd stille av gårdsdriften på Stangeland i noen år søkte Torfæus likevel i 1681 om igjen å få komme på kongens lønningsliste. Han må ha hatt et godt navn og gode talsmenn, for kongen innvilget søknaden. Torfæus skulle skrive Norges historie, nå med rang av professor. Han fikk også skriftlig tillatelse til å låne med seg det han trengte av manuskripter fra København, både fra det kongelige Bibliotek og fra Universitetsbiblioteket. Dette tilbudet benyttet han ubeskjedit og brakte til Norge de viktigste håndskriftene som inneholdt stoff om Norge. I tillegg til professorgasjen fikk han driftsmidler, så han kunne holde en assistent. I løpet av de første fem årene var det hele fire assistenter som kom og gikk. Men 1688 var Torfæus så heldig å få tak i den trofaste og dyktige Ásgeir Jónsson, en av de mest produktive avskrivere vi kjenner fra denne tida. Han ble på Karmøy med et lite avbrekk helt til 1705 og har gjort en uvurderlig innsats for å bevare tekstene fra en rekke verdifulle manuskripter. Ikke

visste han at alle de som tilhørte Universitetsbiblioteket få år seinere skulle gå opp i røyk.

Det var den unge Árni Magnússon (Arne Magnusson) som hadde anbefalt Ásgeir for Torfæus. Arne og Tormod ble kjent i København denne høsten (1688), og Arne må ha gjort inntrykk, for straks etter hjemkomsten innledet Torfæus en langvarig korrespondanse med sin unge venn. Korrespondansen dreier seg om praktiske og faglige emner. Tormod ber Arne om hjelp til større og mindre tjenester i København, samtidig som han tar opp faglige spørsmål, blant annet sagalitteraturens historiske kildeverdi. Denne korrespondansen er utgitt av Kr. Kålund (1916), og jeg vil snart komme tilbake til den.

Torfæus levde et langt liv og døde først i 1719 i en alder av 83 år. Arbeidsevnen ble imidlertid nedsatt i 1706, da han trolig ble rammet av slag. Det er grunnen til at det ikke er han selv som har lagt siste hånd på det store historieverket som utkom i 1711. Det har Þorleifur Halldórson (ca 1683-1713) gjort. Det er noe uklart i hvilken grad Torfæus selv har deltatt i arbeidet på slutten, men trolig har han hatt full kontroll. Det er også Þorleifur som har ført forordet i pennen. Der opptrer Torfæus i første person, og det er ellers sterkt preget av Torfæus innsikt og tenkemåte.

Ettertiden har ikke verdsatt Torfæus innsats som historiker særlig høyt, men han må likevel ha vært stor i sin samtid, og han må gjennom hele 1700-tallet ha vært regnet som en betydelig lærdomsmann. Han fikk en rekke større og mindre verk trykt i årene rundt 1700, og i 1777, nesten 60 år etter hans død, utkom en samling av hans etterlatte skrifter, *Torfæana*, og i tidsskriftet *Minerva* ble det trykket en meget innholdsrik biografi om ham i årgangene 1786-88, skrevet av den lærde isendingen Jón Eiríksson (John Erichsen 1728-87). Den ble også utgitt som særtrykk i 1788.

2. Torfæus prosjekt

Den livsoppgave som Torfæus hadde satt seg fore, var å skrive Norges historie fra tidenes morgen og fram til unionen med Danmark. Han ville bygge på alle foreliggende kilder, og det var neppe noen som hadde bedre forutsetninger enn ham til å utnytte det islandske materialet. Han gikk inn i arbeidet med stor kraft og var både driftig og produktiv, selv om det alltid var tungt å få verkene i trykken. Under arbeidet med opus magnum skilte han ut stoff om de gamle norske bilandene, og av dette ble det egne bøker: om Færøyene (1695), Orknøyene (1697), Grønland (1706) og Grønlands 'vedheng' Vinland (1705). Disse er biprodukter av det store verket (HRN, 1, prologen), og skiller seg ikke ut når det gjelder metode. Det samme gjelder flere bøker om Danmarks historie, som han også skilte ut fra norgeshistorien, først *Series dynastiarum et regum Daniae*, som utkom 1702. Her har han innledningsvis redegjort for sitt sagasyn, som også norgeshistorien er basert på.

De første prøvene på *Historiæ rerum Norvegicarum* (HRN) er nevnt 1685 (se Kålund 1916), men utkom ikke før i 1711. Verket fylte da 4 bind. Det første dekket historien fra de eldste tider og fram til rikssamlingen ved Harald Hårfagre. Annet bind går fram til den første kristne kongen, Olav Tryggvason, det tredje dekker tida fram til kong Sverre, og det fjerde dekker Sverre-ætta og tida fram til 1387, da Margretes sønn Olav dør og Norge inngår 'uløselig' union med Danmark.

Hovedsubstansen i Torfæus' viktigste kildemateriale er den islandske sagalitteraturen. Den gir god dekning av tiden fra Harald Hårfagre til Håkon Håkonsson, mens tiden før og etter er dårlig dekket. Årsakene til det svake kildegrunnlaget var forskjellig for de to periodene. Når det gjaldt tiden etter Håkon Håkonsson, skyldtes det at denne tiden knapt er behandlet i det islandske materialet og at Torfæus hadde liten kjennskap til det store norske brev materialet som senere historikere har hatt til rådighet. Når det gjelder den eldre tida, fantes det sagalitteratur, nemlig fornaldersagaene, men disse er av en slik karakter at de ikke uten videre var troverdige som historiske kildeskrifter. Torfæus var klar over det problematiske med fornaldersagaenes troverdighet, og dette var et hovedtema i hans diskusjoner med Arne Magnusson. Likevel benyttet han dem i stor utstrekning i det første bindet. Det er hovedgrunnen til at Torfæus av ettertiden ble betraktet som godtroende og ukritisk og tidlig ble avskrevet som historiker.

3. Karakteristikk av Torfæus

Da Torfæus historiske arbeider omsider ble trykt, var forfatteren en gammel mann. Historievitenskapen og opplysningsnivået i samfunnet utviklet seg hurtig, og det kan nok være en grunn til at verkene i visse henseender fortonte seg gammeldags allerede kort etter at de var utkommet. Verkene har derfor satt få spor i senere tiders historieskriving. Allerede Ludvig Holberg, som arvet historieprofessoratet til Arne Magnusson i København, kritiserte Torfæus for hans behandling av kildene. En ny norges historie ble skrevet av nordmannen Gerhard Schønning midt på 1700-tallet. Han kritiserte Torfæus for overveiende å gjenfortelle kildene og liten grad fortolke dem. Det skal sies at Schønning ved å karakterisere Torfæus på denne måten også motiverte sitt eget arbeid og fikk det til å fremstå som den første egentlige norges historien.¹

Synet på Torfæus som en overtroisk og helt ukritisk historieskriver festet seg på 1900-tallet, og fremkommer tydelig i karakteristikk av f.eks. historikeren Halvdan Koht og filologen Francis Bull (se Roggen 2004, 96-97). Trolig er disse preget av den presentasjonen Kristian Kålund gav Torfæus i utgaven av hans korrespondanse med Arne Magnusson (1916). Kålund er ganske hard mot den gamle: 'Videnskabsmand kan han næppe kaldes, lige så lidt som han havde foretaget dybere gående studier' (Kålund, 1916, X). Disse ordene er avgjort urettferdige. At Torfæus var belest og lærd, bærer hans brede referanser og innsiktsfulle diskusjoner med lærdomslitteraturen klart vitne om, og etter å ha arbeidet det meste av sitt voksne liv som historiker, kan man ikke si at han ikke hadde drevet 'dybere gående studier'. Men Kålund skriver også:

Hans kritik var lidet udviklet, og han delte tidens overtro; varsler og drømme havde betydning for ham, så vel som horoskob-beregning til bestemmelse af skæbnen (Kålund, 1916, XI)

Kålund hadde naturligvis kommet Torfæus meget nær innpå livet gjennom arbeidet med brevene, og saklig sett er det ikke noe å utsette på denne karakteristikken. Men den må leses i sin rette kontekst. Den skal fungere i innledningen til korrespondansen mellom ham og Arne Magnusson, der nettopp Torfæus konservative tro på sagaenes beretninger brytes mot Arnes radikale skepsis. I kontrast til Arne fremstår Torfæus

¹ For en mer fyllestgjørende oppsummering av senere historikers syn på Torfæus, se Vibeke Roggen (2004).

som overtroisk, gammeldags og ukritisk. Det er min hypotese at vårt bilde av Torfæus i høy grad er preget av hans forhold til Arne Magnusson. Da må vi huske at Arne var en for sin tid usedvanlig moderne forsker, og Kålund karakteriserer ham i samme innledning som en 'udpræget kritisk natur og forbundet med stor videnskabelig grundighed'. Han var dessuten 20 år yngre enn Torfæus, så de tilhørte ikke heller samme generasjon. Om vi hadde sammenliknet Torfæus med andre samtidige historikere eller foregående, ville bildet ha blitt annerledes.

Bruken av fornaldersagaer som kilder til historieskrivingen var akseptert lenge etter Torfæus. Man regner gjerne P.A. Munchs store verk fra midt på 1800-tallet som den første moderne norgeshistorien. Selv om han tydeligvis har støttet seg minimalt til Torfæus, har heller ikke han gått av veien for å støtte seg til fornaldersagaene. Det var først etter Edwin Jessens avhandling *Undersøgelser til nordisk oldhistorie* (1862) at disse sagaene definitivt ble fratatt sin historiske kildeverdi (se Krag 2004, s 91-92).

4. Torfæus og Arne Magnusson

Et hovedtema i diskusjonene mellom Torfæus og Arne er nettopp kildeverdien til sagalitteratur med fantastiske innslag. Arne mener at enkelte av de sagaene som Torfæus vil gjengi i sin historiefremstilling er uten historisk verdi og vil skade troverdigheten til et ellers godt historieverk (Kålund, 1914, brev 3. 4. 90). Det ser ut til at Torfæus lar seg overbevise når det gjelder en del av materialet, men siden han mener at også fabler kan være av betydning om de bare tolkes riktig. Han vurderer den løsning å ta det mest problematiske stoffet ut fra den historiske fremstillingen og trykke det i et eget femte bind. Denne planen ble ikke realisert, kanskje fordi det trakk så langt ut med arbeidet. Torfæus ble som nevnt sterkt redusert pga. sykdom i 1706, før de fire ordinære bindene var helt ferdige. Når man imidlertid leser hva han har tatt med i første bind, er det vanskelig å skjønne hva han skulle ha lagt til side for det femte.

Kontrasten mellom Arnes og Torfæus syn på historisiteten i sagalitteratur med fantastiske innslag har utvilsomt vært med på å skape og befeste bildet av Torfæus som en ukritisk historiker. Sett med moderne øyne er dette også forståelig, men jeg vil likevel hevde at det er meget unyansert. Torfæus viser i sin omgang med kilder og tidligere forskning omfattende kunnskap. Han er vidt belest i sine forgjengeres verker, og han kjenner det norrøne håndskriftmaterialet bedre enn noen annen. En må spørre seg hvorfor Torfæus i det hele tatt spurte Arne til råds. Hvorfor skrev han lange brev til sin unge venn for å forhøre seg om hva han mente og for å lytte til hans argumenter? I samtiden var det Torfæus som var autoriteten. Han var etablert med professors rang og lønn, og med kongelig oppdrag, mens Arne ennå var uetablert og helt avhengig av eldre mentorers gunst. Arnes innsikt i manuskripter og kildekritikk var ikke vanlig i samtiden, det har neppe vært et krav at arbeidet skulle underlegges den type kritikk. Det må ha vært Torfæus selv som har ønsket Arnes kritiske blikk. Derfor må han også selv ha ment at han kunne ha nytte av Arne, selv om han ikke alltid var enig.

For å strukturere sin historiefremstilling la Torfæus vekt på å etablere en fast historisk kronologi og en sikker genealogi for de konger og herskere han behandlet. Kronologien bygger på en kritisk bruk av eldre litteratur om verdens historie fra

tidenes morgen, dvs. verdens skapelse. Derfra fortsetter han med Norges historie fra Odins innvandring fra Asia og fram mot historisk tid. Han bruker en rekke kilder, og i tilfeller der det er motstridende opplysninger i de norrøne kildene, tar han diskusjonen og bestemmer seg for hva som er mest sannsynlig.

Torfæus blir beskyldt for å mangle vitenskapelig metode, til og med av en autoritet i dansk historicografi som Ellen Jørgensen (1931, 148). I virkeligheten mangler han ikke metode. Han har så visst en metodisk tilnærming, men problemet er at den ikke står seg mot senere tiders kritikk. Det ser ut til at Torfæus i utgangspunktet er åpen for en viss sannhetsgehalt i alle sine kildeskrifter, men avviser det som lar seg motbevise eller som strider i mot mer troverdige opplysninger i andre kilder.

5. Arbeidsmåte

Torfæus' arbeidsmåte er refererende. Det er også bakgrunnen for at Schønning kritiserer ham for ikke å bearbeide kildene (se Roggen 2004, 95-96). Slik sett skiller Torfæus arbeidsmåte seg ikke så åpenbart fra middelalderens historieskriving, slik vi møter den i kongesagalitteraturen. Den kan også ses som en videreutvikling av den metoden som Peder Claussøn Friis bruker i sine sagaoversettelser rundt et århundre tidligere: kompilerende, parafaserende og kommenterende. I dette perspektivet fører Torfæus historieskrivingen et langt steg fremover. Selv om det meste av volumet i bøkene fylles av sagaparafrase, anvender Torfæus et tydelig metodisk grep. Det gjelder særlig strukturen, kildebruken og vurderingen av historisiteten. Den bærende strukturen i verket utgjøres av meget detaljerte genealogier og en imponerende gjennomarbeidet kronologi. Det ser ut til å være et hovedmål å få etablert sikre genealogier. Han betrakter personene i mytologien og sagaene som historiske, selv om han erkjenner at de hendelser som er knyttet til dem kan være myter og sagn. Personene fester han så til en tidsakse som begynner ved verdens skapelse, verdens år 0. Torfæus har god oversikt over kildene, den klassiske og den norrøne litteraturen, og han er vidt belest i den foreliggende sekundærlitteraturen, historiske og topografiske verker fra senere tider. Hans kritiske metode består blant annet i å prøve sagafremstillingene mot 'sikre' opplysninger om kronologi og genealogi, og mot avvikende fremstillinger.

I utgangspunktet har Torfæus stor tillit til sagalitteraturen, men han vet at ikke alt er pålitelig. Det ser ut til at han har en holdning i retning av at alt må kunne betraktes som troverdig inntil det er motbevist. Han lever i en tid da hekser blir brent etter lov og dom, og han tror på trolldom. Han tror også på riser (*gigantes*) og helter med overnaturlige egenskaper, så fantastiske trekk i seg selv er ikke nok til å avvise en fortelling som uhistorisk. Han bruker likevel sine kunnskaper kritisk til å sikte materialet. Det er særlig tre prøver Torfæus bruker for å kritisere kildene. To knytter seg til hans eget grunnlagsarbeid med kronologi og genealogi. Dersom fremstillingen ikke lar seg innpasse i den kronologien han har etablert, er den ikke troverdig. Det samme gjelder om det ikke passer med den genealogiske strukturen som han møysommelig har etablert. Den tredje prøven er tekstkritisk fundert. Dersom det gis motstridende opplysninger om det samme historiske saksforholdet i to ulike fremstillinger, må i alle fall den ene være uriktig. I slike tilfeller foretar Torfæus en fornuftig avveining før han tar stilling til hva som fortøner seg mest sannsynlig.

6. Inndeling av kildene

Torfæus deler inn sagamaterialet i fire kategorier etter historisitet. Han presenterer denne inndelingen i *Series Dynastarum et Regum Daniae* 1702, og henviser til den i HRN. Firdelingen har to ytterkategorier – det rene fabelstoff og den ublandede historiske sannhet – og to mellomkategorier – historisk sannhet ispedd fabler og fabler ispedd historisk sannhet:

1. Fremstillingen har en dypere mening omsvøpt av fabler (*sub fabularum involucris profundum recondere sensum*). Den formidler folketro og gamle riter med enkelte historiske hendelser innimellom.
2. Fremstillingen inneholder bare oppdiktede fabler uten noen skjult mening (*absqve ullo recondito sensu*).
3. Historier som har utgangspunkt i virkeligheten, men som er ispedd fabelstoff (*ex veris quidem deductas principiis, interspersis tamen fabulis*).
4. Utvilsomt sannferdige historier uten innslag av fabelstoff. (*indubiae veritatis & fidei historias, absqve ulla fabularum admixtione*).

Inndelingen minner om den klassiske modellen fra Ciceros *De Inventione*. Cicero har tre kategorier: *Historia*, som formidler den virkelige historien, *Argumentum*, som formidler oppdiktede historier som kunne ha skjedd, og *Fabula* som er urealistiske, oppdiktede fortellinger. Men Torfæus syn skiller seg likevel vesentlig fra Ciceros, ved at hans siktemål er historisk-kritisk, mens Ciceros er retorisk. Som historiker er Torfæus ute etter å skille det som faktisk har hendt fra det som ikke har hendt. Enten har hendelsene funnet sted, da er de historiske, ellers så har de ikke funnet sted, og da er det uinteressant om fortellingene er realistiske eller fantastiske. Derimot tillater Torfæus seg å søke historisk sannhet i oppdiktede historier fordi han mener de kan skjule en historisk sannhet. Han kan lese dem allegorisk, eller han kan finne et budskap bak fortellingen.

7. Metodisk omgang med det fantastiske

Torfæus er åpen for at fantastiske innslag i sagalitteraturen faktisk kan være historiske. Det forsvaret han bl.a. i en kommentar til beskrivelsen av skipet Ellide, som vi hører om i Torstein Vikingssons saga. Skipet hadde den underlige egenskap at det første menneskelig tale. Dette mener han er troverdig og henviser til antikkens beretning om orakelet i Dodona, som gav svar med susing i et eiketre. At slikt kan være mulig, finner han støtte for hos en kjent autoritet, Natalis Comes, som har kommentert dette sitt verk om mytologi (Bok 6, kap. 12).² Dessuten er det slik, sier Torfæus, at det som er absurd ganske ofte blir utført gjennom bønnfallelse og trolldomskunst.

Selv om Torfæus aksepterer trolldom som historisk, mener han at de fantastiske innslagene i sagaene ofte er en omskriving av historiske sannheter. Han mener oppdiktede innslag i sagaene kan uttrykke en dypere sannhet, dersom de tolkes riktig.

² Natalis Comes, venetiansk forfatter fra 1500-tallet. Natalis Comes: *Mythologiae, sive explicationum fabularum libri decem* (Ti bøker om mytologi, eller fabelforklaringer), Venezia, 1568.

Også dette uttrykker han eksplisitt i forbindelse med en episode i sagaen om Torstein Vikingsson, der antagonisten Jøkul ved hjelp av den trollkyndige Ogautan har kastet en storm over helten Torstein og hans flåte, slik at de lider skibbrudd. Torstein blir reddet av kjempekvinnen Skellinefja, som i neste omgang vender seg mot Jøkul og dreper Ogautan. Torfæus kaller kjempekvinnen en 'sagnskikkelse', men avslutter med at fortellingen åpenbart inneholder en dypere sannhet, og at det derfor er riktig å referere kilden: 'Ingen som er ved sine fulle fem kan være i tvil om at en underliggende mening ligger skjult under disse hylstrene av fabler; for meg er det rett og riktig at jeg oversetter min kildes tradering.' (HRN 1, 5, 16)³ I dette tilfellet tilbyr ikke Torfæus leseren noen hjelp til å trekke ut den skjulte sannheten. Det gjør han derimot et annet sted, i forbindelse med sagnet om Gevjon.

Torfæus slutter seg til tradisjonen og betrakter Odin som en historisk person, innvandret fra Asia, slik det står i *Ynglinga saga*. Han gjengir sagnet om Gevjon som ved hjelp av sine sønner omskapt til okser pløyde løs et stort stykke land i Sverige som hun så fikk trukket ut i sjøen. Det nye landet, Sjælland, ble en del av Danmark, mens det ble igjen et digert hull i Sverige, der innsjøen Vänern ligger. Torfæus medgir altså at denne historien ikke kan forstås bokstavelig. Men når han likevel tar den med, så er det fordi den viser at Odin hadde den holdning at han ville legge alle krefter til for å øke Danmarks ære og minske Svenskenes: 'Denne myten skal kun gi et bilde av hans [Odins] oppfinnsomhet i å øke og smykke Danmark, til skade for Sverige' (HRN, 1, 3, 16). Dette var vel å være politisk korrekt for en historiker i kongeriket Danmark-Norge i en tid preget av rivalisering mellom de to rikene.

Torfæus er også kritisk til sine kilder. Han vet at de inneholder feil og at noen sagaer er rene fabler. Vi finner ofte eksempler på at han avviser eller korrigerer kildene ut fra tre forhold, 1) tekstkritikk, 2) genealogi, og 3) kronologi. Jeg skal kort gi eksempler på disse tre typene.

Med sin meget gode kildekunnskap visste Torfæus hva som var å finne i sagalitteraturen. Han visste også at samme begivenhet kunne være fremstilt i flere manuskripter, og han var klar over at en fremstilling kunne fravike en annen. Derav kunne han slutte at i alle fall den ene måtte være uriktig. I boka om Vinland (1705) kommenterer han to fremstillinger av oppdagelsen av det nye landet. Den ene er hentet fra Flatøyboka, den andre fra opptegnelsene til Bjørn på Skardså, som i dette stykket bygger på Hauksbok. Torfæus sammenlikner de to fremstillingene moment for moment og begrunner hvilken versjon som i hvert enkelt tilfelle er mest troverdig (Kraggerud, 2004, 20). I tillegg uttrykker han et ganske avansert tekstkritisk prinsipp: Siden de to kildene i det vesentlige er samstemte, tjener variasjonen til å styrke kildenes troverdighet, fordi den viser at kildene er uavhengige av hverandre, og at ikke den ene forfatteren har skrevet av den andre, eller at de to skulle ha konspirert for å fortelle løgner (Kraggerud, 2004, 18).

Et annet eksempel på kritisk avveining finner vi i forbindelse med dokumentasjonen av risenes eksistens:

En islandsk prest, Jon Egilsson, noterer i sine annaler for året 1520 at hans bestefar, som også var prest, og het Einar, fortalte at det omkring dette året ble kastet en gigantisk kvinne ut av havbrenningene. Hun var så høy at de høyeste mennene ikke engang ville nådd henne til knærne. Dette er

3

Referansene til HRN skal forstås slik: Bind, Bok, Kapittel.

noe Johannes Wolfius forteller i sin *Norrigia illustrata* for året 1535; det heter at det blir regnet for sannsynlig at hun ble revet med da grus raste ut fra et fjell på Grønland. Men i og med at dette ikke finnes i de troverdige annalene som Bjørn på Skardså har satt sammen, mener jeg at det er svært tvilsomt. (HRN, 1, 3, 2).⁴

Selv om Jens Wolf⁵ refererer til islandske annaler og navngitte kilder, finner Torfæus grunn til å tvile på historien. Ikke fordi den i seg selv er usannsynlig, men fordi den ikke er nevnt i annalene til Bjørn på Skardså.

Genealogien er en bærebjelke i Torfæus' historiskrivning. Han dokumenterer stadig fremstillingen med slektstavler, som han så buker til å understøtte kronologi og historisitet. Videre bruker han slektstavlene til å vurdere og fortolke sagaenes fremstilling, og til å argumentere mot andre historikere. En som særlig får gjennomgå, er den svenske polyhistor Olof Rudbeck, for eksempel når han prøver å identifisere Platons Neptun med Odin. (HRN 1, 3, 11)

Det tredje eksemplet jeg vil nevne, er både morsomt og illustrerende. Torfæus bruker her sin kronologiske kunnskap til å kritisere en fremstilling. Tema for diskusjonen er eksistensen av riser. Han hevder bestemt at disse finnes, og at de tilhører Kams slekt, men han er gjennomgående kritisk til den dokumentasjonen som tidligere er anført, slik som i eksemplet over. Han diskuterer også et eksempel fra *Grettes saga*, der Grette har vært i kamp med en kjempekvinne, skåret av henne armen og drept henne. Senere blir han firt ned i et dypt juv, og inne i en fjellhule treffer han på mannen hennes. Grette dreper ham også, og inne i fjellet finner han *mikit fé* og dessuten menneskebein som han tar med seg for å få dem i viet jord. Her referer Torfæus et tillegg fra den samme Jens Wolf, en forfatter som han tydeligvis ikke har særlig tillit til:

Jeg skal ikke gå inn på det som Wolfius legger til fra andres beretninger, nemlig at Grette lovet å gi en stor kjele til kirken i Holar om han bare kom seg opp, et løfte han så holdt. Kjelen hadde han tatt med seg ut av hulen ved samme anledning, noe han hadde strevd fælt med. Nå har saken seg slik at det på den tiden, dvs. 1027, da disse bedriftene skal ha funnet sted, ikke var innstiftet noen biskop eller bispesete der. (HRN, 1, 3, 2)

Det er interessant å se hvordan Torfæus argumenterer her. Det er altså ikke de fantastiske innslagene i fortellingen han ikke kan godta. Det drepende argumentet grunner seg på kronologi. Ettersom kirkesetet i Holar ikke var opprettet på den tida da hendelsen skal ha skjedd, kan han ikke feste lit til beretningen.

8. Konklusjon

Det har nok ødelagt mye for Torfæus ettermæle som historiker at han trodde på trolldom. Dette har skygget for det faktum at han likevel behandler historien metodisk

⁴ Her og andre steder der HRN siteres, har jeg støttet meg til et oversettelsesarbeid som nå er under utgivelse i regi av 'Tormod Torfæus-stiftelsen'. Jeg er dette prosjektet stor takk skyldig.

⁵ Johannes Wolfius (Jens Lauritzsen Wolff). Bokhandler i Bergen. Gav ut *Norrigia illustrata*, København, 1651.

og kritisk. Trolldom og det overnaturlige var en del av den en del av den historiske virkeligheten Torfæus forholdt seg til. Han avviste derfor ikke noe kildekrift som upålitelig bare på grunn av fantastisk innhold, men han underla dette stoffet den samme kritiske behandling som den mer realistiske litteraturen.

Han redegjør for det syn at selv fortellinger som ikke refererer virkelige historiske hendelser, kan inneholde historiske sannheter når de blir rett tolket. Det er imidlertid ikke så ofte han gir leseren hjelp til å utføre den nødvendige tolkningen. Et eksempel har vi likevel i fortellingen om Gevjon.

En grunn til at Torfæus, på tross av råd fra Arne Magnusson og på tross av den kritiske evne han også selv legger for dagen, har tatt med så mye urealistisk stoff fra fornaldersagaene, kan være rent pragmatisk. Den politiske motiveringen av historiografien kan ha spilt inn, nemlig den sterke rivaliseringen mellom Danmark og Sverige, der dokumentasjon av rikenes eldgamle historie inngikk som en vesentlig del av propagandaen. Da Torfæus i 1682 søkte om stilling, argumenterte han bl.a. med den veldige satsingen på antikvitetsstudier som var bygd opp i Sverige. At dette var en utfordring som kongen var oppmerksom på, ser vi av at han i 1881, året før Torfæus ble ansatt, hadde utstedt et forbud på Island mot å avhende håndskrifter til noen andre enn den danske kongens ombudsmenn. Torfæus skulle skrive Norges historie fra de eldste tider, og det skulle bygge på skriftlige kilder. For tiden før Harald Hårfagre, altså første bind, var han derfor i stor grad henvist til fornaldersagaene. Uten dem ville dette bindet ha blitt meget tynt. Det ville i sin tur ha truet hele prosjektet på grunn av den politiske motivasjonen. Det var en hovedsak å dokumentere rikets historie bakover – jo lenger tilbake, jo bedre. Derfor ble den eldste delen kanskje den viktigste. At hensynet til oppdragsgiveren er viktig i denne sammenhengen kan vi finne støtte for i Torfæus korrespondanse med Arne (se Vésteinn Ólason, 2004, 104).

En kan forstå at senere kritikere har betraktet Torfæus som godtroende, ukritisk og refererende. Den refererende metoden var det sterke tradisjon for. Når Torfæus karakteriseres som godtroende og ukritisk, må det tolkes ut fra det at han sammenliknes med Arne Magnusson. Torfæus var ikke forut for sin tid, han var tidstypisk, og han var stor i sin tid. En kan ikke klandre noen for ikke å være forut for sin tid.

Torfæus arbeid har ikke fått den positive oppmerksomhet det fortjener. Arbeidet er et faghistorisk storverk som dokumenterer et stadium i nordisk historiografi da den kritiske metoden er i rivende utvikling. Torfæus har foretatt en velstrukturert sammenstilling av det faktiske sagamaterialet, med omfattende parafase. Gjenfortellingen var også nødvendig, siden så lite av dette materialet var tilgjengelig på trykk.

Tormod er nok høyere verdsatt blant filologene for sin innsats som håndskriftsamler. Ikke mindre viktig var hans virksomhet i Norge, da han lot skrive av en rekke viktige manuskripter fra de danske samlingene til vitenskapelig bruk. Dette arbeidet skulle få større betydning enn Torfæus selv kunne ane, siden de fleste av disse manuskriptene få år senere skulle gå tapt i brannen i København 1728.

Om Torfæus ikke lenger nyter tillit som historiker, så har han verdi som forteller og fortjener en plass i litteraturhistorien. Men det er også en pirrende tanke at Torfæus hadde en mengde håndskrifter til låns fra Universitetsbiblioteket, og at ingen har den fulle oversikten over hva biblioteket egentlig inneholdt da det brant. Det er ikke

umulig at Torfæus historiske skrifter også gjemmer kildemateriale som ikke er bevart på annen måte.

Litteratur

- Erichsen, John, 1786–88. 'Thormod Torfesens Levnetsbeskrivelse'. *Minerva*. 1786–88. København.
- Jørgensen, Ellen, 1931. *Historieforskning og historieskrivning i Danmark indtil Aar 1800*. København.
- Krag, Claus, 2004. 'Fornaldersagaene – og deres kildeverdi i et historisk perspektiv'. Anine Kongshavn (red.): *Mellom Vinland og Ringenes herre*. Karmøy kommune. 87–97.
- Kraggerud, Egil, 2004. Se Torfæus, Tormod 2004.
- Kålund, Kr. (utg.) 1916. *Arne Magnusson. Brevveksling med Torfæus*. København-Kristiania.
- Roggen, Vibeke. 2004 'Sub fabularum involucris: Tormod Torfæus som kritisk historiker'. *Kunnskap og kunnskapsformidling på 1700-tallet*. Oslo: Norsk selskap for 1700-tallsstudier. 93-103.
- Torfæus, Tormod, 1711. *Historiae rerum Norvegicarum* (HRN) 1-4. København. (OCR-skannet versjon)
- Torfæus, Tormod, 2004. *Historien om det gamle Vinland*. Oversatt av Egil Kraggerud. Stavanger.
- Vésteinn Ólason, 2004. 'Fornaldersagaene – Norgeshistoriens fantastiske kilder'. Anine Kongshavn (red.): *Mellom Vinland og Ringenes herre*. Karmøy kommune. 98–112.